

Հ. ՅՈՒՍԻԿ ՎՐԴ. ՊՈՒՇԼԻԿԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

Բեքըֆի Շամսոբ (1823 Յունուար 1 - 1849 Յունիս 31), «Բազմ», ձԸ (1950), էջ 76-80, 117-121:

Մեկնութիւն Գրոց Ժողովողին, «Բազմ», ձԺԱ (1953), էջ 25-37:

Երուանդ Օտեան (Ծննդեան 100ամեակին առիթով), «Բազմ», ձԻԷ (1969), էջ 287-296, ձԻԸ (1970), 55-59, 268-275 (անաւարտ):

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

Գաղութաւայ տարեգիրք, Ա. տարի, 1939: Խմբւոր. Հ. Մկրտիչ Վրդ. Պոտուրեան, տպ. Պուքրէշ, «Հայ Մամուլ», 24×16, էջ 290, գինը՝ 120 լէյ - «Բազմ», ՂԸ (1940), էջ 51-52:

Abedik Gróf Csodálatos élete = Jrták: Dr. Kallos Lajos és Dr. Keresházi József = Dr. báró Nyáry Pál tanulmányával = Föváarosi Nyomda RT., 20×13, էջ 120 - «Բազմ», ՂԸ (1940), էջ 204-205:

Ռէն, Որբերը (Վէպ), Պուէնոս Այրէս, տպ. «Արմենիա», 1940, 80 մեծ, էջ 342, գին՝ 4 փետոյ կամ մէկ տոլար - «Բազմ», ձԸ (1950), էջ 94-96:

ՕՐՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ - ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ LES LIVRES DU JOUR - RECENSIONS

THE INCARNATION

by

LEIF FRIVOLD

A study of the doctrine of the Incarnation in the Armenian Church in the 5th and 6th Centuries according to the Book of Letters, Universitetsforlaget - Oslo 1981, pp. 238.

Գիրք Թղթոցի վաւերաթուղթերէն քաղելով՝ Հեղինակը ուզած է ուսումնասիրել Ե-Ձ դարերու քրիստոնեարանական հարցերը:

Ուսումնասիրութիւնը կարելի է երկու մասերու բաժնել. Ա) Պատմական եւ մշակութային շրջամակը ուսումնասիրող մաս եւ Բ) Իսկական եւ բուն միւրը շօշափող մաս, որ հազիւ 50 էջի կը հասնի (189-215, ծն. 216-226):

Գիրքը կը սկսի Յառաջաբանով մը (էջ 9-10), ուր Հեղինակը ամփոփ կերպով ուսումնասիրութիւնը հարցը կը ներկայացնէ: Գրեաւոր մտահոգութիւնը եղած է Գիրք Թղթոցի պարունակած հիմնական եւ շատ կարեւոր վաւերաթուղթերը Թարգմանել եւրոպական լեզուի մը (մեր պարագային՝ անգլերէնի) որպէսզի մասունքի դառնան բանասէր եւ հետաքրքրուող հասարակութեան: Արդարեւ, Քաղկեդոնի Ժողովի ժամանակաշրջանին (451էն ընդ առաջ եւ յետոյ) գրուած նախնիները, մեծ կարեւորութիւն ունին - իբր դիւանական փաստաթուղթ - հասկնալու համար այն աստիճանական աստիճանական վէճերու թէ՛ ծագումը, թէ՛ զարգացումը եւ թէ՛ հետեւանքը:

Ներք, ըլլա՛յ քաղաքական - վարչական, ըլլա՛յ եկեղեցական - կրօնական, հետեւաբար՝ նաեւ մեր ազգային պատմութեան ձեւաւորումին մէջ:

Ինչպէս որ Հայոց պատմութեան առարկայական մէկ մերձեցումը չի կրնար անտեսել մեր Ժողովուրդին ունեցած ընդհանուր հարեւան ազգերու եւ մշակոյթներու հետ եւ անոնց միջեւ փոխադարձ ազդեցութիւնները, այսպէ՛ս ալ - յանուն միեւնոյն առարկայականութեան - չէ կարելի ձուլել եւ լուծել Հայոց պատմութիւնը (քաղաքական կամ եկեղեցական) դրացի կայսրութիւններու պատմութեան մէջ, պարզապէ՛ս՝ որովհետեւ, մեր պարագային, աստուածաբանական միեւնոյն վէճերէն առաջ եկած եւ զարգացած անցուդարձներու դիմաց կը գտնուինք: Եւ գուցէ Հեղինակին տեսութեան թերի կողմը հոս է:

Հարց կը դնէ թէ ինչո՛ւ Հայոց Եկեղեցին միաբնական ուղղութիւն կը բռնէ, աստիճանելով նաեւ նախնական դիրք մը. քաղաքական, աստուածաբանական կամ ուրիշ ի՞նչ պատճառներու համար Հայ Եկեղեցին բաժնուած է «կայսերական Եկեղեցի»էն (Ամդ, էջ 9):

Անշուշտ «քաղաքական» պատճառները այնքան գերակշիռ դեր չեն ունեցած այս շրջանի պատմութեան մէջ. գերազանցօրէն անպատշաճ եւ անօրինական դամ (յիշենք՝ Հայաստանի Երկուքի բաժանումը, եւ անկէ ընդ առաջ՝ Պապ Թագաւորի հալածանքները) եկեղեցական հաղորդակցութեան կապը չէ խլուած «կայսերական» (․․․) Եկեղեցիին հետ:

Ուրեմն «աստուածաբանական» եւ կամ «ուրիշ» պատճառներ հարկ է փնտռել:

Աւելի ճշգրիտ բանաձևումով՝ «դաւանաբանական» թէ՛ «եկեղեցաբանական» պատճառներով համար տեղի ունեցած է բաժանումը:

Ձանաղանուած երկու տեսակէտները իրարու հետ աշխարհ տեսլիկայ ունին, որ Պատմութեան մէջ հաղուադիւտ են «դաւանաբանական» տարակարծութիւններ՝ որ «եկեղեցաբանական» արձագանգ ունեցած չլլան, եւ «եկեղեցաբանական» կեցողածքներ՝ որ «դաւանաբանական» խորք մը չցոլացնեն:

Հայ եկեղեցի-Միաբնէութիւն հարցը, ուրեմն, հարկ էր քննել, կը կարծենք, Վրաստանի եւ Հայաստանի եկեղեցիներու փոխյարաբերութեան լոյսին տակ:

Առաջին գլուխը (էջ 15-120) Գիրք Թղթոցէն ընտրուած բնագիրներու ուսումնասիրութեան նուիրուած է, բաժնուած՝ երկու գլխաւոր մասերու: Առաջինին մէջ (էջ 17-31, ծն. 32-34) Հեղինակը կը ներկայացնէ Գիրք Թղթոցի Զմամեան ձեռագիրը (Երեւանի Մատենադարանի (Էջմիածին) Երկու օրինակները չէ կրցած տեսնել. էջ 32, ծն. Թիւ 7), տալով նաեւ պարունակութիւնը՝ ըստ Թալոնի բաժանումին:

Ա.- Յոյն-Բիւզանդացիներու հետ թըղթակցութիւններ

Բ.- Ասորիներու հետ թղթակցութիւններ

Գ.- Այլեւայլ (Անդ, էջ 17-18):

Էջ 18-19 կը ներկայացնէ կատարուած մասնական թարգմանութիւնները՝ Տէր Մինասեանցէ, Վարդանեանէ, Մերսիէ, Թալոնէ, Կարսոյեանէ, Պրոսէ, Տառուսէթէ: Ամէնէն կարեւոր մասը, սակայն, վերջին բաժինն է (էջ 20-31), ուր Յրիվոյ մանրամասնօրէն կ'անդրադառնայ իւրաքանչիւր վաւերաթուղթի մասին, ջանալով լուծել հեղինակի եւ ժամանակագրական հարցերը: Էջ 37-64 կը տրուին բնագիրները հայերէն, վերատպումով, որոնց կը յաջորդէ անգլերէն թարգմանութիւնը (էջ 66-118, ծն. 119-120):

Երկրորդ գլուխով (էջ 123-132, ծն. 133-136) կու տայ պատմական շրջանա-

կը, երկու մասերով. Ա) Սկիզբէն մինչեւ 428. Բ) 428էն Զ. դարու վերջը:

Երրորդ գլուխով (էջ 139-160, ծն. 161-165) կու տայ աստուածաբանական շրջանակը. հոս ալ երկու մասեր ունինք. Ա) Ընդհանուր ակնարկ մը, ուր Հեղինակը ջանացած է համառօտ կերպով ներկայացնել Հայաստանի կրօնական պատմութիւնը՝ սկիզբէն մինչեւ է. դարու արշալոյսը: Բ) Զամագան հեքիմիկոսներ՝ ըստ Գիրք Թղթոցի. հետագըրբական ցուցակ մը ձեւացած է, ուր Նիստորի քով՝ Եւտիմէս ալ տեղ կը դնեն:

Չորրորդ գլուխը (էջ 169-215, ծն. 216-226) կը պարունակէ բուն նիւթը: Նախ եւ առաջ կը ներկայացուին հաւատքի հինգ Հանդանակներ (էջ 169-180), եղինքի, Սահակ Ա.ի, Բարդէյ Ա.ի, Ներսէս Բ.ի, Յովհաննէս Բ.ի: Ասոնց կը հետեւի Յաւելուած մը (էջ 183-193), ուր Հեղինակը ջանացած է վերել յիշուած Հանդանակներուն ծագումը ուսումնասիրել, վեր հանելով մանաւանդ Նիկիոյ եւ Կ. Պոլսոյ Հանդանակներուն հետ անոնց կապն ու կախումնաւորութիւնը:

Հուսկ՝ էջ 195-215, Հեղինակը ջանալով համադրական ամբողջութիւն մը տալ, դեռ աւելի մանրամասնօրէն կ'անդրադառնայ Քրիստոսի մարդկութեան (ծնունդ, ճշմարիտ մարմին եւ արիւն, անասականութեան հարց, մարդկային յատկութիւններ եւ ասոնց հաղորդութիւնը՝ աստուածայիններուն) եւ աստուածութեան մասին (նախադոյ, Հօր Միածին Որդի, անբաժանելի միութեամբ Աստուածածին Սուրբ Կոյս Մարիամէն մարմնացած):

Գիրքին վերջաւորութեան (էջ 227-232) դրուած է բաւական ճոխ եւ ընտիր մատենագիտական ցուցակ մը, ուր, սակայն, կը պակսին դժբախտաբար հայ բանասիրութեան կարեւոր գործերէն՝ Հ. Պ. ԱՆԱՆԵԱՆԻ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիի ձեռնագրութեամբ բնականը եւ պարագաները, Վենետիկ - Ս. Ղազար 1960. ՆՈՅՆ, Վարք Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Վենետիկ - Ս. Ղազար 1964, Գլ.

Ե, էջ 229-403. ՆՈՅՆ, Պատմական յիշատակարան մը Դուիմի Բ. Ժողովի մասին, «Բզմ», 115 (1957) 5-6, էջ 111-121. 116 (1958) 3-5, էջ 64-72ա. 6-7, էջ 117-131, որու հետեւանքով Հեղինակին անծանօթ են Հայոց քրիստոնէութեան դարձի (Տրդատի մկրտութեամբ) պաշտօնական թուականը (314, ոչ՝ 301, հմտ. ՖրիվՈՒՍ, Անդ, էջ 123) եւ յարակից պատմական-բանասիրական-դաւանաբանական հարցերը:

Հայերէն լեզուին ալ խորապէս ծանօթ ըլլալ չի թուիր Հեղինակը, ոչ միայն դրութեան եւ ուղղագրութեան յաճախի սխալներէն դատելով, որոնք անշուշտ միշտ տալարական վրիպակ չեն, այլ նաեւ շատ դիւրութեամբ բընադրական սրբագրութիւններ առաջարկելէն, որոնք մերթ անճիշտ կը թուին: Տես, օրինակի համար, էջ 74, ծն. Թիւ 3. «Word missing in Manuscript. Any word signifying thought, theory, idea (e.g. խորհան = thought) would fit the context. We suggest եղբման, gen. of եղբրումն. See NBHL (= Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, 1836) I, p. 647 in a (there not recorded) philosophical sense of term, terminology, definition, notion»: Եթէ Հայկազեանը այդ իմաստը չէ դրած, կը նշանակէ թէ դրարի մէջ այդ իմաստը չէ ունեցած: Արդարեւ, հայերէնի մէջ -ՈՒՄՆ- ածանց մըն է (Տես Հ. ԱՐՍԷՆ Կ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ, Հայերէն քերականութիւնի պետական գործակալութիւնի թիւ 1 պետական գործակալութիւնի - Ս. Ղազար 1852, նախ՝ էջ 691, ապա՝ էջ 670), որ բայանուններ կը կերտէ: Բայանունը բնակով կը հասկցուի ածանցեալ բայարմատ մը՝ «որ չանձնաւոր եւ անջատ հանգամանա իրաց երեւցուցանեն կամ զնշանակութիւն պարզին իբրեւ մերկ

յինքեան» (ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ, Անդ, էջ 690): Հեղինակին չգտած իմաստը՝ կը դրուի նուի Հայկազեանի միեւնոյն էջի երկրորդ սիւնակին վերջին տողէն սկսեալ: Այսինքն՝ «ԵԶՐ. ըստ տրամաբանից, որ եւ ՍԱՀՄԱՆ ասի յԱնյաղթէն, է Բառ եղեալ ի ծայրս նախադասութեան. Եզր է այն, յոր լուծանին առաջարկութիւնն. որպէս ենթակայն եւ ստորագեալն. եւ եղերքն լուծանին ի վանկս եւ ի գիրս»: Միւթար Ապարանցիի ինքնադիր «Տրամախօսութիւն» կամ վիճաբանութիւն ի վերայ հաւատոյ եւ կրօնիցէն է մէջը բերուած օրինակը:

Ուրիշ վրիպակ մըն ալ, որուն ստէպ կը կարծենք հանդիպել եւրոպացի հեղինակներու մօտ, հայ ծէսի ծագումին կը վերաբերի, զոր յաճախ բիւզանդականէն սերած կը նկատեն: Մեր կարծիքով հայ ծէսը «բիւզանդական» ծէսէն ծագում չէ առած, եւ ոչ ալ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Կապադովկեան Կեսարիայէն «բիւզանդական» ծիսամատեններ Հայաստան բերած է (հմտ. ՖրիվՈՒՍ, Անդ, էջ 141), որովհետեւ տալիսին «բիւզանդական» ծէս դոյրութիւն չունէր, եւ «բիւզանդիոնի եկեղեցին» նոր սկսած էր ձեւաւորուիլ՝ Կայսերական Արքեպիսկոպոսի հեղինակութեան յեցած:

Գիրքը կը վերջանայ Անուններու ցանկով (էջ 233-236): Գրտական հանդերձանքի՝ այսինքն ծանօթագրութիւններու եւ մէջընդմիջներու ճշգրտութեան տեսակէտէն, ի հետեւ վերոյիշեալ բովանդակային թիւրութիւններուն, կարելի է ըսել թէ գրեթէ անթերի գիրք մըն է, որ կրնայ անվախ ներկայանալ ամէնէն բախնդիր քննադատին անդամ: Գուցէ, զեղադրական տեսակէտէն, նախընտրելի պիտի ըլլար՝ եթէ հայերէն ձեռագիր մէջընդմիջներն ալ մեքենագրուած ըլլային:

Հ. ՂԵՒՈՆԻ ԽՈՍՏԵՂԵԱՆ